

tetején cukorral meghintett, finomabb pogácsaféle'. A *Katalin* tizenegy alakváltozatának fent bemutatott összetételei is bizonyítják, hogy mennyire szívesen él a nép a beczés lehetőségével, és nevezi sokszor kedveskedő, olykor pejoratív árnyalatú vagy familiáris viszonyt sejtető tájszóval környezetének tagjait, személyeket, állatokat, használati tárgyakat, munkaeszközöket.

A tájszavak elemeként jelenlevő keresztnév választásának nem kizárólagos motivációja a névdivat. Sokkal inkább a hagyományőrzés, a véletlen hangtani elhallás és az analógia.

A keresztnevék közszóvá, tájszóvá alakulása nem kizárólagos magyar nyelvjárási jelenség. E transzformáció a köznyelvben is gyakori, melynek illusztrálására álljon itt néhány példa. ECKHARDT SÁNDOR Magyar-francia nagyszótára is több kis kezdőbetűs utónevet tartalmaz: *jeán-bête* 'tökfilkó'; *jean-foutre* 'ostoba, gyáva fráter'; *jean-le-blanc* 'kígyászölyv'; *pierrrot* 'bohóc'. A *jeanette*-nek mint közszónak a következő jelentéseit szótározták: 'botanikus gyűjtődoboz', 'buta lány', 'aranykereszt szív alakú medállal', 'ujjafa', 'nárcisz'.

A Larousse 6. kötetében a *saint* címszó alatt olvashatók a következő személynév eredetű közszavak: 'bormárka' *saint-émilion*, 'Szent-Émilion környékén készített borfajta'; 'gyógynövény' *saint-paulia*; 'süteményfajta' *saint-honoré*, a pékek védőszentjének neve után; 'sajtfélék' *saint-marcellin*, *saint-nectaire*, *saint-paulin*, *saint-florentin*. Az előbbieket analógiájára jöttek létre a következő fantázianevek: *saint-amour* 'borfajta', *saint-glin-glin* 'sohanapja', *saint-frusquin* 'csekély vagon'.

A közszói jelentésű *michel*-t hiába keressük a példák rengetegében. Véletlen, hogy a *Mihály* mindig nagy kezdőbetűs marad?

VITÁNYI BORBÁLA

Tulajdonnevek a magyar népmesékben

Az ünnepelt tette lehetővé, hogy egy világviszonylatban egyedülálló adatgyűjteményt tehesünk közzé. A Magyar Névtani Dolgozatok 13., 30., 72. és 80. füzetében, 1983 és 1989 között négy füzetben jelentettük meg a magyar népmesékben előforduló nevek jegyzékét. Az adatok összegyűjtésében és a szerkesztésben az ünnepelttel közös egyetemünk (bölcseztudományi karunk) néprajz szakos egyetemi hallgatói vettek részt. Az ő feladatuk az volt, hogy egy-egy hitelesnek vagy klasszikusnak tekinthető magyar népmese-gyűjteményből kiírják az összes neveket, majd egy-egy füzetbe ezt névtani szempontok szerint csoportosítva rendezték. A négy füzetben a 100 legfontosabb magyar népmesekötetet tekintettük át. A sajtó alá rendezés munkáját (másokkal együtt) MAROSI TERÉZ, BALÁZS GÉZA és ROBERT WOLOSZ végezték. Természetesen a majdnem száz közreműködő más és más intenzitással, pontossággal dolgozott. A közölt anyag rendszerezése is finomodott az évek során. Minthogy az eddigi legutolsó kötet legkésőbb megjelent forrásanyaga

1988-ban kiadott magyar népmese gyűjtemény volt, ezen kívül a nem önálló mesekötetekben közzétett szövegeket eddig nem vettük figyelembe, voltaképpen még ez az anyag sem teljes. Számításaim szerint hamarosan egy újabb, ötödik kötetben lehetne publikálni az 1988 után megjelent magyar népmese kötetek névanyagát. Az antológiákban, folyóiratokban kiadott, ám kötetben közzé nem tett, fontos meseszövegek ugyancsak megtöltenének egy füzetet. A Budapesten hozzáférhető kéziratokban legalább egy-két kötetre való mesei névanyag található. Ezek összegyűjtése mégsem egyszerű feladat, hiszen e forrásokból már merítettek az általunk közzétett füzetek. Itt aprólékos forrásazonosításra lenne szükség. Erre egyébként lehetőség is kínálkozik.

Köztudott, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzkutató Intézete végül is közreadta a magyar népmesék típuszámjegyzékét. KOVÁCS ÁGNES kezdeményezésére, sokévtizedes munkával, generációk szorgalmának eredményeként 1982 és 1990 között végre megjelent a Magyar Népmese-katalógus gyakorlatilag teljes anyaga. Ez műfajonként, ezen belül a nemzetközi mesekatalógus típuszámait követve sorolja fel a kutatóintézetbe jutott, már az 1950-es évek óta gyűjtött mesetipologizáló jegyzetek anyagát. Most a 10. kötet, az összesítő bibliográfia vár még kiadásra. Már ezt megelőzően is tudjuk azonban, a mi mesei névjegyzékünk jobb áttekintést ad a magyar mesekincsről, mivel a gyűjtés nálunk nem állt le korábbi időben. Ugyanakkor a mesekatalógus bibliográfiai kötete (ha jól készítik el), kiváló lehetőséget ad arra, hogy számba vegyük, mivel is célszerű még kiegészíteni a mi onomasztikai publikációinkat.

Még egy megjegyzés kívánkozik ide. Éppen azért, hogy pontosan érzékeljük, milyen műfaji sajátosságai is vannak mesei neveinknek, legutóbb más népköltési műfajok (proverbiumok, balladák, a gyermekfolklor szövegei, archaikus népi imák) névanyagát is rendeztük. Itt centrális gyűjteményekből, mondhatnánk antológiákból dolgoztunk, mivel itt nem a teljesség, hanem egy jellemzőnek tekinthető műfaji onomasztika számára való adatszolgáltatás volt a célunk. (E füzet ROBERT WOLOSZ szerkesztésében most készült el.)

Noha a mesei nevek fontosságát a népmese-kutatás mindig is felismerte, gyakran hivatkoztak is ilyen adatokból levonható tanulságokra, voltaképpen sohasem gyűjtötték össze egy-egy nép meséinek névanyagát. A mi gyűjteményünk ezért világszenzáció (!) mind a folklorisztikában, mind a névtudományban. Még akkor is, ha úgy látjuk, az elérhető magyar nyelvű mesekincsnek körülbelül bő kétharmadát tekinthettük át. (Ez teljesebb anyag, mint ami például az említett Magyar Népmese-katalógus köteteiben olvasható.)

Mi hiányzik a mi füzeteinkből? A legújabb publikációk, a nem kötetben közzétett és kéziratos feljegyzésekben ismert magyar meséken kívül a magyarországi nem magyar nyelvű mesék névanyaga. Talán a legfontosabb lenne a magyar nyelvterület cigány mesekincsének magyar névanyagát is közzétenni. (Tekintet nélkül arra, milyen nyelven is hangzott el éppen az előadott mese.) Jó lenne, ha különös névtípusok esetében jobban ismernénk a szomszéd népek (pl. román, szlovák stb.) meséinek névanyagát. Külön kellene látni a magyarországi ponyvanyomtatványok

neveit (tekintet nélkül a kiadványok nyelvére), főként a különleges nevek esetében. E feladatok voltaképpen elvégezhetőek lennének.

Mire jó máris a négy kötetben található adatanyag?

Noha nem ez volt elsődleges célkitűzésünk, a teljes névanyag rendkívül megbízható forrás meséink filológiájának vizsgálatát illetően. Köztudott, hogy már a múlt századtól kezdve sok mesei kiadványunkban stilizálták a szövegeket. Ez az irodalmias változtatás kiterjedt a nevekre is, ám később a mesei neveken nem sokat módosítottak a közlők. Mintegy automatikusan úgy közölték ezeket, ahogy a mesélők említették. E körülmény következtében kiváló fogódzót nyújtanak arra vonatkozóan, honnan is származik egy-egy szöveg. Amíg a nemzetközi és magyar hagyományban szélteben ismert témákról, mesetípusokról és motívumokról olykor igazán nehéz eldönteni, melyik kiadványból hova jutottak tovább, a nem sok figyelemre méltított mesei nevek igazán beszédesek: melyik mese megfogalmazása származik Arany Lászlótól, melyik Benedek Elekől, melyik a magyarra fordított Grimm-mesékből, melyik a ponyvanyomtatványokból. Itt, ha nem is teljes, mégis megbízható megállapításokat tehetünk.

Ezt könnyen bizonyíthatom. Amikor 1985-ben Zomborban volt a jugoszláviai folkloristák kongresszusa, erre KOVÁCS ÁGNES, a magyar népmesekincs legalaposabb ismerője eljuttatott egy tanulmányt, amelyben többek között a Borsszem Jankó, a Fehérlófia, a Mirkó királyfi és a Királyfia Kis Miklós magyar mesékkal foglalkozott, ezek délszláv kapcsolatait vizsgálta. A már akkor hozzáférhető mesei névjegyzékeinkből igazán rövid szemle után megállapíthattam, hogy mind a négy ötlet tarthatatlan (!), a magyar mesék nem olyanok, ahogy ezt ő vélte (l. Zbornik radova XXXII kongresa Saveza Udruženja Folklorista Jugoslavije održanog u Somboru 1985. godine, glavni i odgovorni urednik: MAGDALENA VESELINOVIĆ ŠULC. Novi Sad, 1986. 2: 43–5).

Különösen a mesekatalógus adataival összevetve a mesei nevek jó fogódzót adnak az egyes szövegek elterjedésének módozataira. Természetesen néha megváltoztatták a mesei neveket is, úgyhogy csupán ilyen módon nem tárható fel minden mesetörténeti és -filológiai szövegösszefüggés.

Egyébként a névanyagot nem e célból állítottuk össze. Arra voltunk kíváncsiak, kik a főbb mesei szereplők, milyen helynévanyag jelzi, hol is játszódnak ez egyes mesék. Ezért már az első füzetben elváltattuk a személynevek valamint a helynevek körében a "valódi" neveket a "mesei" nevektől. A későbbi füzetek anyagának összeállításakor úgy találtuk, hogy célszerű a bibliai neveket, sőt a hiedelem-hátterű neveket is külön csoportosítani. Egyelőre az állatok neveinél ezt a különbségtételt nem foganatosítottuk, noha itt is mindenki érzi, mi például a különbség mondjuk a mesében szereplő kutyanevek között. *Bodri* vagy *Burkus' kutya* köznapi kutyanev, *Föld neheze* vagy *Jó futó, Jóhalló, Messzelátó* pedig már jellegzetes mesei kutyanevek.

Nem volt egyszerű az adatok összeállítása sem. Kezdetben azt a gyakorlati megoldást javasoltuk, hogy minden nagybetűvel kezdődő főnevet tekintsünk mesei névnek. Azonban a meseszöveg-kiadványok e téren nem következetesek, úgyhogy később a kisbetűvel kezdődő, ám más szövegek alapján mesei névnek tekinthető

adatokat is feltüntettük. Természetesen a hivatkozás az eredeti (kisbetűs, illetve nagybetűs) írásmódot adja, úgyhogy maga az olvasó is eldöntheti, minek tekintse például az *aranyló*, *aranyszörű ló*, *Fakó*, *Sárga*, *Zöld ló* stb. adatokat.

Helyneveknél még nehezebb a közlés helyesírását alapul venni. Egyetlen füzetünkben egymás mellett szerepelnek az *operencia*, az *Óperencián* is túl, az *Óperenciás*, *operenciástenger*, *ópërenciás tenger*, *Óperenciás tenger*, *óperenciás nagy tenger* és *operenciás sárga tenger*, meg az *óperenciás verestenger*, sőt *operenciás-tenger* adatok.

A voltaképpeni mesei nevek és a jelzős, köznyelvi szerkezetek megkülönböztetése sem könnyű. Itt találunk *Arany erdő* és *Aranyerdő*, ám *aranyerdő* névalakokat, *alvilág*, *felső világ*, *másvilág* és *túlvilág* formákat. Ám van *Alvilág*, *Felvilág*, *Másvilág*, *Menyország*, *Paradicsom* és *Pokol* is mesei neveink között. Ez a következetlenség jól jelzi az egyes mesélők és mesegyűjtők eltérő felfogását a nevek állandó vagy alkalmi voltáról.

Végezetül azt említhetem meg e kényszerűen túl rövid beszámolóban, hogy a mesei nevek igazi elemzését még nem kezdtük el. Annak idején A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája című rövid írásomban (NÉ. 10 [1985]: 116–27) arra próbáltam rámutatni, hogy a diminutív mesei hősnevek igazán világszerte jellemző vonásai a meséknek. Nem ismerek sok más, hasonló, a mesei onomasztika sajátos vonásait bemutató írást. (Külföldön sem.) Pedig a virágnevek, színnevek, az első tekintetre is különleges mesei nevek (pl. *Bakarasz*, *Fanyűvő*, *Füstös Kálefakter* 'Hamupipőke', *Hegygörgető*, *Nemtudomka*, *Ólomfejűbarát*, *Rózsa vitéz*, *Szépmező szárnya*, *Tilinkó*, *Világszép kisasszony*, *Vörös Álnok vitéz*, a különböző nevű tündérek stb. mind megérdemelnék, hogy neveiket fejteggessük.

Most, hogy sokezer magyar népmese nevei össze vannak gyűjtve, az adatok egyenként visszakereshetők és azonosíthatók, csak elhatározás dolga, hogy ki mit kezd velük. Az ünnepeltre tekintettel megnéztem, van-e *Hajdú*, sőt *Hatvan* névanyagunkban. Ilyen neveket nem találtam. A *Mihály* és becenevei előfordulnak, ám nem túl gyakran. Akkor is valódi nevekként, nem már sztereotíppá vált mesei névként. Ebben eltér a keresztnév mondjuk a *János*, *Jancsi* mesei névként is gyakori előfordulásától, egyezik viszont az *István* és hasonló keresztnévek ugyancsak ritkaságával meséinkben. Ma még az összeállítók sem tudják igazán, mi mindent lehet majd kimutatni mesei névgyűjteményeinkből. Tág a további kutatás tere.

VOIGT VILMOS

A hátrább képzett *t*, *d*, *l* hangról

1. A hátrább képzett *t*, *d*, *l* hangról, mint akkor újkeletű hangtani jelenségről debreceni megfigyelései alapján "Egy kezdődő magyar hangváltozás" címmel először BÁRCZI GÉZA írt a Magyar Néprajz hasábjain 1947–49-ben (MNy. 6: 111–6).